

De Academische Boekengids 30, december 2001, pp. 11-12.

Voor het Vaticaan was 1950 een heilig jaar. Na jaren van oorlog riep Rome op tot verzoening en vergeving. Voor katholieke politici in Nederland was dit een steun in de rug bij hun streven een eind te maken aan de zuiveringen. De vervolging van oorlogsmisdadigers en collaborateurs had volgens hen lang genoeg geduurd. Zij vonden het tijd om de vijandschappen van het verleden te begraven. Leden van het voormalig verzet, communisten, sociaal-democraten en antirevolutionairen, die hun politieke legitimiteit juist aan dat verzet ontleenden, waren daar tegen. Zij eisten gerechtigheid. Pas daarna kon worden gesproken over verzoening. De strijd over de zuivering en meer in het algemeen over de omgang met de Tweede Wereldoorlog, woekerde nog jaren daarna voort. Hij voedde de groeiende wrevel binnen de Rooms-Rode coalitie en vervolgens ook de controverses die in de jaren zestig het publieke leven gingen domineren. Die strijd ging echter niet alleen over de doorwerking van de Tweede Wereldoorlog, maar meer nog om de manier waarop in de periode daarna het nieuwe Nederland was opgebouwd. Materiële welvaarts groei en zedelijk ascetisme gingen toen hand in hand. De burgers kregen de mogelijkheid nieuwe smaken en stijlen te ontwikkelen maar stuitten al snel op de grenzen van religie en behoudzucht. Met name het georganiseerde katholieke leven zou daaronder lijden: geloofsafval en desintegratie van de katholieke zuil was een van de opvallendste kenmerken van de jaren zestig. Zo bezien was 1950 een beginpunt van een nieuwe tijd.

In die zin hebben de socioloog Kees Schuyt en de architectuurhistoricus Ed Taverne de opdracht opgevat om in het kader van het zogeheten IJkpuntenproject een samenvatting te schrijven van de cultuurgeschiedenis rond het jaar 1950. Anders dan in de studies over 1650, 1800 en 1900, hebben zij dit jaartal niet als brandpunt, maar als beginpunt genomen van een ontwikkeling die rond 1973 ten einde komt. De eenheid van die periode wordt gedefinieerd door een 'nieuwe schikking' tussen overheid, bedrijfsleven en vakbeweging. Met deze aan de economisch-historicus Jan Luiten van Zanden ontleende typering van de periode tussen 1945 en 1973 wijken de auteurs af van de benadering van hun collega's in dit project 'De Nederlandse cultuur in Europese context'. De opzet daarvan is gekleurd door de huidige neiging om achter alles de werking van de cultuur te zoeken: sociale ongelijkheid wordt nu geweten aan een gebrek aan inburgering in de Nederlandse cultuur, vuurwerkrampen aan een falende bestuurscultuur en de Europese integratie wordt gezien als een potentiële bedreiging van de nationale cultuur. Dat laatste, politieke motief ligt ten grondslag aan dit IJkpunten-project. De voorzitter van het project, D.W. Fokkema, haalt in het voorwoord zonder scrupules de voormalige minister-president Lubbers aan, wiens vraag hoe het in het verenigende Europa met de cultuur was gesteld 'een concrete aanleiding' voor dit mega-project vormde. De culturologische blikvernauwing is echter niet alleen een gevolg van een veranderende politieke..., tsja: cultuur. Ook de geschiedschrijving doet er aan mee. Waar ooit de politieke geschiedschrijving haar dominante positie moest prijsgeven aan een sociaal-economische benadering, heeft deze op haar beurt plaatsgemaakt voor een culturalistisch perspectief.

De wederopbouw

Schuyt en Taverne geven blijk van een frisse eigenzinnigheid, door zich niets van die mode aan te trekken. Zij openen met een uitgesproken materialistisch standpunt, waarin de wederopbouw van de sociaal-economische en materiële infrastructuur van Nederland voorafgaat aan beschouwingen over veranderingen in gezag en gedrag. Het herstel van de oorlogsschade, zo stellen Schuyt en Taverne, werd aangegrepen om het aanzien van Nederland grondig te veranderen. Grootschalige infrastructurele projecten, zoals de Deltawerken en de ruilverkaveling, gaven in de vroege jaren vijftig de toon aan. De drooggelegde polders vormden proeftuinen voor een planmatig beheerste modernisering. In het hele land werd via de ruilverkaveling met een nieuwe geografische ook een andere sociale kaart getekend: kleine boeren maakten plaats voor agrarische ondernemers rond nieuwe dorpskernen. In de stedelijke gebieden heerste de gedachte dat op wijkniveau de samenleving op menselijke maat vorm kon krijgen. Van een conglomeraat van relatief zelfstandige gemeenschappen werd Nederland zo een geheel van suburbane gebieden met vele kernen verbonden door een dicht netwerk van spoor-, water- en autowegen.

Het streven de Nederlandse samenleving opnieuw in te richten stuitte echter op grenzen. De oplossing van de woningnood liet lang op zich wachten door het wispelturige dirigisme van het ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting. In andere sectoren werd verregaande planning als stap in de richting van het communisme afgewezen. De reeks van industrialisatienota's uit de jaren vijftig leidden niet zozeer tot een planmatige productie als wel tot het 'industrie-rijp' maken van de bevolking. Bovendien werd de planning van de samenleving op een opvallend technocratische wijze benaderd. Mathematische modellen en utilitaire berekeningen moesten zorgen voor politieke consensus op hoofdlijnen. Deze 'ideologische onderzoeking' zorgde ervoor dat de verzorgingsstaat door niemand als een ideaal maar tegelijk door allen als een vanzelfsprekend recht werd gezien. Het stelsel van de sociale zekerheid raakte door de ongelimiteerde eisen vanuit bevolking zo al snel overbelast, totdat de wal van de financiële tekorten het schip van de staat zou keren, ten tijde van het kabinet-Den Uyl.

Pas in de laatste honderd bladzijden van het betoog komt de cultuur in engere zin aan bod. Schuyt en Taverne presenteren die als een vrijplaats, waarin de tegengeluiden ontwikkeld worden die in de loop van de periode steeds luider opklinken. Het is duidelijk dat de auteurs zich op dat terrein minder thuisvoelen: de hoofdstukken over literatuur, beeldende kunst en podiumkunsten zijn geschreven door respectievelijk Frans Ruiters, Wilma Sütö en Hans van Maanen.

Met de ambitie om de hele periode vanaf 1950 tot 1973 te beschrijven, belanden Schuyt en Taverne midden in de discussie over de aard en waardering van 'de jaren zestig'. Met tegenzin mengen zij zich in dit debat. Zij noemen het een 'mijnenveld', een overgewaardeerde episode in de nationale geschiedenis en een 'obstakel' voor hun samenvattende beschrijving. Dat is vanuit hun standpunt begrijpelijk. Wanneer aan deze jaren een te groot gewicht wordt gehecht, doet dat afbreuk aan de stelling dat de tijd tot 1973 een afgerond tijdperk vormt. Toch ontkomen zij er niet aan te erkennen dat er met de jaren zestig wel iets veranderde. Het leidt tot een paradoxale bewering: 'De periode tussen 1948 en 1973, met daarbinnen een belangrijke cesuur aan het begin van de jaren zestig, wordt in dit boek als een relatief homogene periode beschouwd omdat die, als gevolg van de succesformule van technische ontwikkeling en verhoging van de arbeidsproductiviteit, de grondslag heeft gelegd voor een snelle stijging van de materiële welvaart.' (p. 53)

Dergelijke paradoxen zijn kenmerkend voor het betoog van Schuyt en Taverne. Zij beschrijven 'de modernisering van Nederland' als 'het resultaat van een serie *kortsluitingen*, van het uit de pas lopen van verschillende mentaliteiten binnen ondernemingen, de overheid, het publiek en vooral de cultuur (wetenschappelijk onderzoek en kunsten).' (p. 126) Op sommige momenten is dat een overtuigende gedachte. Zo is er sprake van een planningsparadox, doordat de overheid burgers met zachte en minder zachte dwang ertoe wil aanzetten hun ontplooiing in eigen hand te nemen. En van een emancipatieparadox, wanneer collectieve emancipatie leidt tot voortschrijdend individualisme. Maar uiteindelijk leiden deze paradoxen niet tot een helder standpunt, omdat de motor die al deze tegenstrijdige bewegingen in gang zet, niet scherp wordt geanalyseerd.

Twee hoofdgedachten

De auteurs laten zich bij deze analyse leiden door twee hoofdgedachten. De eerste is die van de amerikanisering: een met de Marshall-hulp geïmporteerd cultuurgoed uit de Verenigde Staten maakt Nederland tot een op productiviteitsstijging gebaseerde consumptiemaatschappij. Voor sommige delen van het verhaal klopt dat. Het bedrijfsleven maakte zich onder invloed van de Amerikaanse studiereizen van de Contactgroep Opvoering Productiviteit nieuwe management- en marketingtechnieken eigen. Met name de sociale wetenschappen richtten zich na 1945 sterk op de Verenigde Staten. Maar bijvoorbeeld de corporatistische ordening van de economie is moeilijk als amerikanisering te beschouwen. Ook op andere punten liggen de tegenwerpingen voor de hand: de groei van het aantal televisies is opmerkelijk, maar in de organisatie van het publieke en verzuilde omroepbestel is geen Amerikaanse invloed zichtbaar. Er werden ook steeds meer Amerikaanse pockets gelezen, maar de literaire wereld bleef zich op Europa richten. De leden van de Cobra-beweging, die in het verhaal over beeldende kunst centraal staan, gingen niet naar New York, maar naar Parijs. In het verlengde daarvan zou eerder van een verfransing van de cultuur moeten worden gesproken. Frankrijk (en eigenlijk de gehele Europese cultuur) valt buiten het gezichtsveld van Schuyt en Taverne, omdat zij het personalisme, het existentialisme en het Franse chanson vergeten te noemen.

Tegelijkertijd laten zij in de analyse van de Amerikaanse invloed een aantal opgelegde kansen liggen. Zij gaan voorbij aan de politicologische discussie over de amerikanisering van de verkiezingscampagnes sinds de jaren zestig. De jeugdcultuur met duidelijke Amerikaanse invloeden komt slechts in beeld via de langzamerhand volledig uitgemolken onderzoeken naar de verwilderde jeugd uit de jaren vijftig. En wat nog wel het grootste gemis is: er staat met uitzondering van één nietszeggend citaat geen woord over popmuziek. Beide auteurs zijn oud genoeg om het te hebben meegemaakt: als ze niet in coltruien rode wijn dronken of uit hun bol gingen op de klanken van Presley, waar waren ze dan?

Naast amerikanisering is het tweede centrale begrip 'modernisering'. Dat is een hopeloos concept dat terecht door De Swaan wel eens is vertaald met 'steeds meer zoals nu-wording'. Zo vaag is het bij Schuyt en Taverne niet. Zij noemen als elementen van modernisering de mathematisering van maatschappelijke kwesties, die steeds meer in meetbare eenheden van nut en genot werden vertaald; de deterritorialisering van samenlevingsverbanden, zodat mensen konden ontsnappen - per auto, via het onderwijs - aan de dwang van buurt en geboorte; en de articulatie van uiteenlopende levensvormen, juist doordat planners en politici via onder andere ruilverkaveling, tuinsteden en regionaal ontwikkelingsbeleid een homogene wereld probeerden te scheppen.

Ondanks deze preciseringen voldoet het begrip modernisering niet. Modernisering moet te veel verklaren; niet alleen de soberheid en het productivisme van de jaren vijftig maar ook de cesuur rond 1962. Toen barstte de welvaartsgolf los, raakten politieke partijen in crisis en kwamen allerlei verworvenheden van de voorafgaande periode ter discussie te staan. Zo ontstond er een meervoudige gezagscrisis - in de politiek, de professies, het gezin. Ook de industrialisatie, ogenschijnlijk een van de kernthema's van de modernisering, was geen een duidelijk verschijnsel. In de loop van de jaren zestig sloeg deze tendens om. Toen zette juist een de-industrialisatie in en kwamen de tertiaire en kwartaire sector sterk op. Bovendien ontstond er een sterk anti-industrieel sentiment, waarin zowel het geestdodende als het milieu-onvriendelijke karakter

van industriële arbeid werd gehekel. Deze ontwikkeling culmineerde in het Rapport van de Club van Rome.

Het begrip modernisering voldoet ook niet om een belangrijke continuïteit tussen de jaren dertig en de jaren vijftig te analyseren. Die continuïteit komt niet expliciet aan de orde in het boek, omdat Schuyt en Taverne 1950 uitsluitend als beginpunt hebben willen nemen. Ik vond het evenwel een van de eye-openers van dit boek om te zien hoe veel plannen en instellingen al in de jaren dertig vorm hadden gekregen: de onderwijsherziening die tot de Mammoetwet leidde; het Criminologisch Instituut waar de Utrechtse School uit voortkwam; het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk; de Zuiderzee- en de Deltawerken; de ruilverkaveling; de subsidiëring van de kunsten; het optreden van Sandberg als tentoonstellingsbouwer - de lijst is eindeloos. Dat maakt het gebruik van het begrip modernisering alleen maar problematischer. Als al deze ontwikkelingen voortkwamen uit dezelfde modernisering, waarom lukte alles na 1945 wel wat voor 1940 mislukte? Het antwoord ligt voor de hand: de Tweede Wereldoorlog. Daarover zwijgen de auteurs echter in vrijwel alle talen. Af en toe wordt gehint naar een Duitse maatregel, een geheim beraad of een Londens onderonsje. Maar een grondige afweging van de invloed van de oorlog blijft achterwege.

Schuyt en Taverne proberen in de conclusie van hun betoog aansluiting te vinden bij de cultuur-historische inzichten die in de eerdere delen van de IJkpunten-reeks zijn ontwikkeld. Zij zien een opvallende persistentie van een Nederlands waardepatroon, waarin vrijheid, gelijkheid en overlegbereidheid centraal staan. Zo'n conclusie is opvallend na een verhaal waarin juist nieuwe schikkingen, kortsluitingen en cesuren centraal werden gesteld. Bovendien staat de nadruk op het vredelievende karakter van de Nederlandse samenleving op gespannen voet met de vaststelling dat het establishment hardhandig reageerde op het maatschappelijk protest van de jaren zestig - en op het communisme van de jaren veertig en vijftig, zoals de auteurs nalaten te vermelden. Er veranderde wel degelijk iets in de jaren zestig, al werd een hoop daarvan al eerder uitgevonden en pas later gerealiseerd.

Tot slot: dit is ondanks alle bezwaren een mooi boek met een schat aan informatie en boeiende inzichten. Daarentegen is de wijze waarop de uitgever het op de markt heeft gebracht, met royale subsidies van NWO en een fikse prijs van 95 gulden, maar ook met een zee van zetfouten, doublures, ontbrekende aanhalingstekens, punten en inspringen, en nog veel meer, volkomen harteloos.

Ido de Haan is verbonden aan de Afdeling Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam. Hij leidt een onderzoek getiteld 'Transitional Politics. The quest for stability in France and the Netherlands, 1598, 1814, 1945'.

Besproken boeken:

Kees Schuyt en **Ed Taverne**, 1950. *Welvaart in zwart-wit. Nederlandse cultuur in Europese context*. Den Haag: Sdu Uitgevers 2000, 574 p. fl. 95,- / € 43,11